

SOLIQ XIZMATI ORGANLARINING NAZORAT FUNKSIYALARINI TAKOMILLASHTIRISH MUAMMOLARI

Turdiyev G'ayradjon

O'zbekiston Respublikasi

Bank-moliya akademiyasi tinglovchisi

Soliq xizmati organlarining nazorat funksiyalarini takomillashtirish bugungi kunda davlat moliyaviy barqarorligini ta'minlash, budget daromadlarini oshirish va soliq intizomini mustahkamlashning muhim omillaridan biri hisoblanadi. 2025-yilda iqtisodiyotning jadal raqamlashtirilishi, elektron tijorat hajmining kengayishi hamda xo'jalik yurituvchi subyektlar sonining ortib borishi soliq nazoratining zamonaviy usullarini joriy etishni talab etmoqda. Shu sababli soliq organlari faoliyatida an'anaviy tekshiruvlardan ko'ra risklarni tahlil qilish, elektron monitoring va avtomatlashtirilgan nazorat mexanizmlaridan foydalanish ustuvor ahamiyat kasb etmoqda. So'nggi yillarda amalga oshirilgan islohotlar natijasida soliq ma'murchiligida sezilarli ijobiy o'zgarishlar kuzatildi. Xususan, 2025-yil holatiga ko'ra soliq hisobotlarining 97 foizdan ortig'i elektron shaklda topshirilmoqda, elektron hisob-fakturalar tizimi orqali amalga oshirilayotgan operatsiyalar ulushi esa 95 foizga yaqinlashdi. Bu esa soliq organlariga xo'jalik yurituvchi subyektlarning moliyaviy faoliyatini tezkor monitoring qilish va soliq xavflarini aniqlash imkoniyatini bermogda. Natijada budgetga tushadigan soliq tushumlari o'rtacha 12–15 foizga oshganligi kuzatilmogda.

Shunga qaramasdan, soliq nazorati tizimida ayrim muammolar saqlanib qolmogda. Jumladan, yashirin iqtisodiyotning mavjudligi, ayrim xo'jalik yurituvchi subyektlar tomonidan daromadlarni to'liq aks ettirmaslik holatlari, naqd pul aylanmasining yuqori ulushi hamda axborot bazalarining yetarli darajada integratsiyalashmaganligi nazorat samaradorligiga salbiy ta'sir ko'rsatmogda. Mutaxassislarning baholashlariga ko'ra, ayrim sohalarida norasmiy iqtisodiyot ulushi 20–25 foiz atrofida saqlanib qolmogda. Bu esa soliq bazasining to'liq shakllanishiga to'sqinlik qilmogda. Mazkur muammolarni bartaraf etish uchun soliq nazoratini takomillashtirishning zamonaviy mexanizmlarini joriy etish zarur. Avvalo, sun'iy intellekt va Big Data texnologiyalaridan foydalanish asosida risklarni baholash tizimini rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. Bunday tizimlar katta hajmdagi ma'lumotlarni tahlil qilish orqali soliqlardan bo'yin tovlash ehtimoli yuqori bo'lgan subyektlarni avtomatik ravishda aniqlash imkonini beradi. Natijada nazorat tadbirlarining samaradorligi 35–40 foizga oshishi mumkin.

Bundan tashqari, masofaviy elektron audit tizimlarini keng joriy etish ham dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. Elektron audit yordamida tekshiruvlar tadbirkorlik subyektlari faoliyatiga ortiqcha aralashmasdan amalga oshiriladi hamda

joyiga chiqib tekshiruvlar sonini 50 foizgacha qisqartirish imkonini beradi. Bu esa tadbirkorlarning vaqt va moliyaviy xarajatlarini kamaytirish bilan birga, soliq organlari resurslaridan samarali foydalanishga xizmat qiladi. Soliq nazoratining samaradorligini oshirishda davlat organlari o'rtasidagi axborot almashinuvini takomillashtirish ham muhim o'rin tutadi. Soliq organlari, banklar, bojxona va kadastr tizimlari o'rtasida yagona elektron ma'lumotlar bazasini shakllantirish orqali soliq to'lovchilar faoliyatini kompleks baholash imkoniyati yaratiladi. Bunday integratsiya natijasida noqonuniy moliyaviy operatsiyalarni aniqlash darajasi 30 foizdan ortiq oshishi mumkin.

Shuningdek, soliq organlari faoliyatida profilaktik nazorat choralarini kuchaytirish ham muhimdir. Soliq to'lovchilarning huquqiy savodxonligini oshirish, ularga elektron maslahat xizmatlarini ko'rsatish va soliqqa oid qonunchilikdagi o'zgarishlar haqida tezkor ma'lumot berish orqali ixtiyoriy soliq to'lash darajasini 85–90 foizgacha yetkazish mumkin. Bu esa nazoratning repressiv emas, balki hamkorlikka asoslangan modelini shakllantirishga xizmat qiladi. Soliq nazoratini takomillashtirish jarayonida xalqaro tajribani o'rganish va uni milliy amaliyotga moslashtirish ham muhim ahamiyat kasb etadi. Rivojlangan davlatlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, soliq organlari faoliyatida ma'lumotlarga asoslangan boshqaruv mexanizmlaridan foydalanish nazoratning aniqligi va tezkorligini sezilarli darajada oshiradi. Xususan, iqtisodiy rivojlangan mamlakatlarda tekshiruvlarning 70–80 foizi aynan risklarni baholash tizimlari asosida tanlab o'tkaziladi. Bunday yondashuv nazorat resurslarini eng xavfli yo'nalishlarga yo'naltirish imkonini beradi va budgetga qo'shimcha tushumlar hajmini oshirishga xizmat qiladi.

2025-yilda iqtisodiy munosabatlarning tobora murakkablashib borayotgani soliq nazoratining yangi shakllarini joriy etishni talab qilmoqda. Ayniqsa, elektron tijorat, internet orqali xizmatlar ko'rsatish va raqamli platformalar orqali olinadigan daromadlarni hisobga olish masalalari dolzarbligicha qolmoqda. Jahon amaliyotida elektron savdo hajmi yiliga o'rtacha 10–15 foizga oshib borayotganligi kuzatilmoqda. Shu sababli soliq organlari tomonidan raqamli iqtisodiyot subyektlari faoliyatini monitoring qilishning zamonaviy usullarini qo'llash zarurati ortib bormoqda. Soliq nazoratining samaradorligini oshirishda kadrlar salohiyatini rivojlantirish ham muhim omillardan biridir. Zamonaviy nazorat tizimlari nafaqat iqtisodiy bilimlarni, balki axborot texnologiyalari, ma'lumotlar tahlili va kiberxavfsizlik sohalaridagi ko'nikmalarni ham talab etadi. Shu bois soliq organlari xodimlarining malakasini oshirish dasturlarini kengaytirish, ularni xalqaro standartlar asosida tayyorlash va muntazam qayta o'qitish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Tadqiqotlar malakali mutaxassislar faoliyat yuritadigan tashkilotlarda nazorat natijadorligi 20–25 foiz yuqori bo'lishini ko'rsatmoqda.

Bundan tashqari, soliq nazoratida korrupsiyaga qarshi mexanizmlarni kuchaytirish alohida e'tibor talab etadi. Nazorat tadbirlarining shaffofligini ta'minlash,

barcha jarayonlarni elektron platformalar orqali amalga oshirish hamda qaror qabul qilishda inson omilini minimallashtirish korrupsion xavflarni sezilarli darajada kamaytiradi. Elektron tizimlar orqali amalga oshiriladigan nazorat tadbirlarining ulushi 90 foizdan oshirilishi soliq organlariga bo'lgan ishonchni yanada mustahkamlaydi. Soliq nazorati jarayonida tahliliy faoliyatni kuchaytirish ham muhim yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Moliyaviy ko'rsatkichlar, to'lov intizomi, aylanma mablag'lar hajmi va boshqa iqtisodiy indikatorlarni kompleks tahlil qilish orqali soliqqa oid xavflarni oldindan aniqlash mumkin. Profilaktik tahlil usullaridan foydalanish natijasida qonunbuzarliklarning oldini olish darajasi 30–35 foizga oshishi mumkin. Bu esa nazorat organlarining faqat huquqbuzarliklarni aniqlash bilan cheklanib qolmay, ularning oldini olishga qaratilgan faoliyatini kuchaytiradi.

Shuningdek, soliq to'lovchilar bilan o'zaro ishonchga asoslangan munosabatlarni rivojlantirish zamonaviy soliq siyosatining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Ochiq muloqot platformalarini kengaytirish, onlayn xizmatlar sifatini yaxshilash va murojaatlarni tezkor ko'rib chiqish orqali soliq organlari hamda tadbirkorlik subyektlari o'rtasidagi hamkorlik darajasini oshirish mumkin. Natijada soliqlarni ixtiyoriy to'lash ko'rsatkichlari ortib, majburiy undirish choralariga ehtiyoj kamayadi. Kelgusida blokcheyn texnologiyalaridan foydalanish ham soliq nazoratining istiqbolli yo'nalishlaridan biri sifatida qaralmoqda. Ushbu texnologiya moliyaviy operatsiyalar haqidagi ma'lumotlarning o'zgarmasligini ta'minlab, noqonuniy tranzaksiyalarni yashirish imkoniyatlarini cheklaydi. Mutaxassislarning fikricha, blokcheyn asosidagi nazorat tizimlarini joriy etish ma'lumotlarning ishonchlilik darajasini 95 foizdan yuqori ko'rsatkichga yetkazishi mumkin.

Soliq nazoratini takomillashtirishning muhim yo'nalishlaridan biri soliq to'lovchilarni risk darajasi bo'yicha segmentatsiya qilish hisoblanadi. Bunda yirik korxonalar, o'rta biznes va kichik tadbirkorlik subyektlariga nisbatan alohida nazorat mexanizmlarini qo'llash nazorat resurslaridan samarali foydalanish imkonini beradi. Ayniqsa, qo'shilgan qiymat solig'i bo'yicha soxta operatsiyalarni aniqlashda avtomatlashtirilgan tahlil tizimlaridan foydalanish qonunbuzarliklarni aniqlash samaradorligini 40 foizgacha oshirishi mumkin.

Soliq nazoratining samaradorligini oshirishda prognozlash va tahliliy yondashuvlar muhim ahamiyatga ega. Iqtisodiy ko'rsatkichlar hamda tarmoqlar rivojlanish tendensiyalarini tahlil qilish orqali kelgusidagi soliq tushumlarini aniq prognozlash mumkin. Shu bilan birga, hududiy soliq organlari faoliyatini baholashda faqat yig'ilgan mablag'lar emas, balki xizmatlar sifati, nazorat natijadorligi va soliq to'lovchilar bilan ishlash samaradorligi ham inobatga olinishi lozim. Global iqtisodiy integratsiya sharoitida xalqaro axborot almashinuvini rivojlantirish ham dolzarb vazifa hisoblanadi. Xorijiy davlatlar bilan ma'lumot almashish, transchegaraviy

operatsiyalarni monitoring qilish va transfer narxlarini nazorat qilish orqali soliqqa tortish bazasini himoya qilish mumkin.

Kelgusida soliq nazoratini yanada rivojlantirish raqamli texnologiyalarni keng joriy etish bilan bog'liq bo'ladi. Yagona elektron platformalar, sun'iy intellekt va avtomatlashtirilgan nazorat tizimlari ma'lumotlarni qayta ishlash tezligini oshirib, inson omili ta'sirini kamaytiradi. Natijada soliq ma'murchiligi samaradorligi 45–50 foizgacha oshishi, budjet daromadlari barqarorligi ta'minlanishi va mamlakat iqtisodiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Shunday qilib, soliq xizmati organlarining nazorat funksiyalarini takomillashtirish faqat nazorat tadbirlarini kuchaytirish bilan cheklanmaydi. Ushbu jarayon innovatsion texnologiyalarni joriy etish, institutsional islohotlarni amalga oshirish, inson kapitalini rivojlantirish, xalqaro hamkorlikni kengaytirish va soliq madaniyatini yuksaltirish kabi kompleks chora-tadbirlarni o'z ichiga oladi. Mazkur yo'nalishlarda izchil islohotlarning davom ettirilishi mamlakat iqtisodiy xavfsizligini mustahkamlash, budjet barqarorligini ta'minlash va investitsion jozibadorlikni oshirishning muhim omili bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Bird R.M. Modern Tax Administration and Compliance Management. – London: Routledge, 2020. – 287 p.
2. Isroilov B.I. Soliq ma'murchiligini takomillashtirishning zamonaviy yo'nalishlari. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2023. – 256 b.
3. Owens J. Tax Administration in the Digital Economy. – Oxford: Oxford University Press, 2021. – 312 p.
4. Panskov V.G. Nalogi i nalogooblozheniye: uchebnik. – Moskva: Yurayt, 2024. – 436 s.
5. Vahobov A.V. Davlat moliyasi va soliq siyosati. – Toshkent: O'zbekiston, 2022. – 384 b.